

До спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19
у Національному університеті «Львівська політехніка»

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію В.В. Налуцишина:

**«Філософсько-правова парадигма соціального контролю як
засобу забезпечення правового порядку»**

**на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.12– філософія права**

Актуальність теми дослідження. В зарубіжній, і у вітчизняній літературі можна відзначити наявність концептуально-відпрацьованих ідей правового порядку у суспільстві, які відкривають можливість встановити філософсько-правову здатність дослідження і виявити відмінності підходів та простежити їх еволюцію у історичному розрізі. Докторська робота В.В.Налуцишина характеризується глибоким філософсько-правовим осмисленням цілого ряду аспектів становлення різних особливостей правового порядку у світовій спадщині. Отже, автору вперше вдалося простежити сутність соціальних змін і трансформацій правового порядку та запропонувати відповідний методологічний конструкт дослідження в контексті синергетичної парадигми. Адже, проблема правового порядку має цілий ряд аспектів, які неможливо досліджувати в рамках класичної методології, тому в роботі застосовані такі характеристики правового порядку як: нелінійність, відкритість, динамічність тощо. Синергетичну теорію можна вважати найбільш вдалою для дослідження правового порядку, оскільки вона досліджує різні фази процесу еволюції порядку: його виникнення, розвиток, утвердження, руйнування та прояв різних неконструктивних чинників на цьому етапі. В рамках теорії самоорганізації з'являється можливість проаналізувати підстави для формування

ефективного правопорядку, де автор робить висновок, що строго ієрархизовані, вертикальні, централізовані зв'язки поступаються місцем горизонтальним, децентралізованим, самоорганізованим. В результаті дії зв'язків, які є само організованими з'являється абсолютно нове суспільство – громадянське, яке характеризується процесами абсолютно відмінними для попередніх поколінь. Зокрема, процеси централізації замінюються процесами самоврядування, ієрархізації та бюрократизації – демократизації, замість стандартизації – індивідуалізація. Це все породжує істинний стиль правового життя, співіснування громадян, організації праці, як наслідок – створення нової системи цінностей. Правовий порядок, що організований на новій системі цінностей повинен бути заснований на принципах самоорганізації та самоврядування, яким характерний новий діалог людини з суспільством, де людина, її внутрішній світ висуваються на перший план. Внутрішній світ, її духовність – це інтелектуальний аспект, який людина створює у процесі власної соціалізації. Духовне життя людини є смисловим змістом правового порядку та належить до філософсько-правового явища – правосвідомість, яка забезпечується правовими знаннями, підвищенням розумових здібностей людини до об'єктивного аналізу і розуміння своєї ролі у суспільстві, доступністю знання про діяльність соціально значущих груп суспільства, розвитком проінформованості населення. Саме завдяки таким механізмам люди можуть ширше використовувати свій потенціал і реалізувати свої потреби. Цю нову властивість правового порядку необхідно враховувати при побудові його теоретичної моделі, яка повинна ґрунтуватися не лише на нормативному підході, але й самоврядному, що забезпечить сучасне суспільство можливістю кожного громадянина впливати на державні рішення, здійснювати їх контроль. Тільки така властивість правопорядку підкреслює його здатність на реагування соціальних змін та впливати на їх перетворення, а також здатність захистити інтереси людини та суспільства загалом. Отже, до основних, ключових детермінант становлення і функціонування правового порядку, слід віднести:

- 1) соціальні чинники, тобто організаційні та самоорганізаційні інститути, які забезпечують правовий порядок;
- 2) індивідуальні чинники, що характеризують діяльність людини, її внутрішній світ та бажання до соціалізації.

Викладене дає підстави стверджувати, що актуальність наукового дослідження В.В. Налуцишина «Філософсько-правова парадигма соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку», яке й присвячене вирішенню вказаних вище проблем, не викликає ніякого сумніву. За своїми масштабами, проблемністю, суспільною і науковою значимістю обрана тема дослідження цілком відповідає проблематиці докторської дисертації зі спеціальності 12.00.12 – філософія права.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації В.В. Налуцишина визначається тим, що вони підтверджені певними науковими доказами, емпіричними фактами і є в цілому переконливими. Автор поставив собі за мету всесторонньо розглянути всі питання, які стосуються поняття, особливості структури, ознак правового порядку та розглянув роль соціального контролю у його забезпеченні.

Для досягнення поставленої мети, ним було визначено вирішення певного кола завдань. Така постановка мети та відповідних завдань вимагала проведення системного аналізу поняття та ознак правового порядку, розгляду передумов формування правового порядку у різні історичні епохи, аналізу соціального контролю та його видів, а також окреслення синтезу та праксеологічного статусу соціального контролю як засобу забезпечення правопорядку в Україні. Зміст дисертаційної роботи, характер висновків, до яких прийшов автор та запропоновані ним рекомендації свідчать про досягнення дисертантом покладеної перед собою мети.

Привертає увагу різнобічна апробація результатів наукового дослідження: вони багаторазово доповідалися на авторитетних наукових та науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів, семінарах;

використовуються в навчальному процесі у навчальних закладах.

Автором використана значна кількість теоретичних робіт при виконанні дисертаційного дослідження. Дані види робіт мають безпосереднє відношення до аналізованої проблематики та становлять собою сукупність не лише вітчизняних, а й зарубіжних науковців-теоретиків, праці з філософії права, інших наукових дисциплін. Літературні джерела використовуються критично, ведеться аргументована полеміка з науковцями та практиками, здійснюється аналіз та пропонуються відповідні логічні висновки. Вільне володіння надбаннями наукової думки не лише показує належний рівень вже проведеного дослідження, а й свідчить про високий потенціал автора. Свідченням цього є використання різноманітних методів наукового пошуку, що є підтвердженням достовірності наукових положень, висновків та результатів, викладених у дисертації. Адже, соціальний контроль та правовий порядок вимагають не лише традиційного арсеналу методів, але й пошуку нової методології дослідження та нового ключового методу. У цілому методологію дослідження соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку охарактеризовано такими ознаками: забезпечує отримання всебічного правового знання про інститут соціального контролю та правопорядок; визначає місце та значення соціального контролю та правопорядку у філософії права; координує дослідження соціального контролю та правопорядку у векторі поставленої мети та завдань; оновлює правову науку шляхом удосконалення застарілих термінів і понять та введення нових; забезпечує унікальним набором методів, які дозволяють якнайширше розкрити суть соціального контролю та правопорядку; дозволяє узагальнити та систематизувати всі відомі раніше правові знання, що стосуються соціального контролю та правопорядку.

Наукова новизна одержаних результатів визначається насамперед тим, що дисертація є першим в сучасній українській філософії права монографічним дослідженням концептуальних філософсько-правових підходів до розуміння соціального контролю як засобу забезпечення

правового порядку. Особистим внеском автора є розроблення понять та класифікацій філософсько-правової концепції соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку. Висуваючи вказану загальну ідею та розглядаючи її окремі аспекти, дисертант сформулював ряд особистих висновків, пропозицій та рекомендацій, які теж характеризуються науковою новизною і в сукупності вирішують важливе теоретичне та практичне завдання.

Дисертація, загалом, є завершеною працею, в якій у логічній послідовності розкрита мета і завдання дослідження, складається зі вступу, п'яти розділів, що включають тринадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

У контексті дослідження питань, що становили проблематику дисертаційного дослідження, автор аналізує систему соціального контролю, яка складається з таких компонентів:

1) соціалізаційний. Соціалізація передбачає засвоєння індивідом суспільних норм і цінностей та сприйняття їх як особистих. Такий соціальний контроль, що діє шляхом соціалізації, передбачає всесторонній вплив на індивіда, починаючи з ранніх етапів його розвитку. Вплив здійснюється через різноманітні організації, освіту, релігію, пропаганду, заохочення тощо. В результаті індивід переймає на себе ті соціальні ролі, які є необхідні та схвалювані суспільством;

2) суб'єкт-об'єктний. До основних об'єктів соціального контролю можна віднести: суспільство, адміністративний апарат, елітарні спільноти, соціальні інститути, економічні інститути. Суб'єкти соціального контролю являють собою відокремлені від суспільства інституалізовані спільноти, що наділені власними потребами. Виділяють два види суб'єктів соціального контролю: основні суб'єкти соціального контролю – реалізують у процесі соціального контролю власні інтереси; агенти соціального контролю – реалізують у процесі соціального контролю інтереси основних суб'єктів соціального контролю;

3) нормативний – сукупність соціальних складових (традиції, звичаї, релігія, мораль), у тому числі правові норми, які встановлюють соціальні рамки;

4) методичний – сукупність методів та інших способів впливу, за допомогою яких здійснюється соціальний контроль (позитивні (заохочення) та негативні (покарання) санкції).

Розкриваючи підходи щодо розуміння поняття соціального контролю автор цілком логічно зауважує, що воно тлумачиться неоднозначно. Систематизувавши наявні поняття соціального контролю, В.В. Налуцишином виявлено наявність різних підходів до цього поняття. Відповідно він пропонує їх поділити на групи, зокрема: визначення, в яких соціальний контроль розуміється як спосіб регуляції чи саморегуляції суспільних відносин; розуміння соціального контролю як засобу впливу на поведінку людини; трактування соціального контролю відповідно до його завдання – забезпечення рівноваги, стабільності і порядку; розгляд соціального контролю через нормативно-ціннісне регулювання; інтерпретування соціального контролю як системи засобів, що визначають критерії допустимої поведінки та як механізму усунення девіантної поведінки.

Досліджуючи правопорядок дисертант аргументовано стверджує, що він є дисипативною (відкритою) системою, що проявляється через такі ознаки: правопорядок не завжди може повертатися у первісний стан після дії зовнішніх факторів; неможливість спрогнозувати, який зовнішній вплив матиме вирішальне значення для зміни правопорядку (наприклад, це може бути смерть політичного лідера чи економічна криза тощо); відсутність певної стратегії повернення до правопорядку, за якої все одно він самоорганізовується; наявність системи порядку, яка сприяє змінам соціокультурних умов; подоланість хаосу перетворює правопорядок та ускладнює структуру, адаптувавшись до нових змін. Також принцип відкритості втілюється через можливість використовувати різноманітні підходи, методи, стратегії до досягнення порядку.

Також дисертантом слушно зауважено, що правопорядок як система може бути за різних умов як динамічно стабільним, так і еволюційним. Правопорядок є динамічно стабільним в періоди політичної, правової стабільності у суспільстві, коли зміст правопорядку суттєво та фактично не змінюється. Правопорядок може виступати як еволюційна система, коли існують суспільні кризи, революційні зміни, політична нестабільність тощо. Доведено також, що правопорядок є нестійкою системою. Такий стан нестійкості прийнято називати точками біфуркації, які є обов'язкові в будь-якій ситуації народження нової якості і характеризують межу між новим і старим.

Матеріали дослідження всебічно викладені в монографії, 23 наукових статтях, опублікованій у фахових виданнях з юридичних наук, а також у 17 тезах виступів на науково-практичних заходах. У публікаціях достатньо відображені всі розділи дисертаційного дослідження. Всі публікації підготовлені дисертантом одноособово.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням дисертації. Хоча він й не повною мірою передає багатство змісту дисертації. Але це вже зауваження щодо «техніки» стислого викладання складних ідей.

Висновки здобувача щодо значущості його праці для науки і практики видаються правомірними.

Вирішення наукової проблеми. Дисертація В.В. Налуцишина містить вагомі результати, які в сукупності дають вирішення наукової проблеми, а також забезпечують розв'язання цілого ряду практичних питань, що виникають у сфері правового порядку та соціального контролю.

Викладені в роботі наукові положення заповнюють ряд прогалин, які існують в філософії та теорії права, є основою для проведення подальших досліджень.

Таким чином, найбільш важливі наукові та практичні результати дослідження теоретико-правового аспекту правового порядку та соціального контролю як засобу його забезпечення мають різнопланове значення для

юридичної науки та практики і можуть бути використані у науково-дослідній діяльності для подальших теоретичних пошуків при розробці проблем правового порядку.

Результати дослідження можуть використовуватися у:

науково-дослідній роботі – для більш ґрунтовного дослідження проблем соціального контролю та правового порядку;

законотворчості – для вдосконалення чинного права в частині забезпечення правового порядку;

правореалізації та правозастосуванні – для підвищення ролі громадянського суспільства та його впливу на правовий порядок;

навчальному процесі – при викладанні в юридичних та інших гуманітарних навчальних закладах таких курсів, як «Філософія права», «Загальна теорія держави та права», «Соціологія права».

Водночас робота, як будь-яке наукове дослідження, має певні недоліки та дискусійні моменти, стосовно яких можуть бути висловлені певні зауваження та побажання.

1. Перше зауваження стосується формулювання теми дисертаційного дослідження, де ключовим поняттям є «філософсько-правова парадигма». Свого часу, аналізуючи теми дисертацій, що були затверджені у 2015 році, щодо теми докторської дисертації В.В. Налуцишина «Філософсько-правова парадигма правового порядку» я зробив таке зауваження: «Некоректне застосування поняття «парадигма» - сталий стиль мислення. Потрібно уточнити яка саме парадигма пропонується дослідником». Неможна сказати, що дисертант не прислухався до зауваження, але зрозумів його по-своєму, вказав, що це парадигма «соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку». Але суть зауваження тут не змінилася. Концепт парадигми – настільки «важка артилерія», що застосовувати його у докторській дисертації по меншій мірі «нескромно», а в цілому – неумисно. Дисертація не поступилася би своєю «науковістю», якщо б вислів «парадигма» було замінено на слово «підхід»,

або «ідея» (як це було зроблено у назві монографії: «Соціальний контроль у забезпеченні правового порядку: філософсько-правова ідея та її сучасний розвиток»). А якщо залишати цей концепт, то слід було б розкрити поняття парадигми і показати, чим самим «філософсько-правова парадигма» (як сталий, загально-визнаний стиль мислення) відрізняється від теоретико-правової, соціологічної та кримінально-правової парадигм соціального контролю.

2. Нажаль, автору не вдалося ярко поставити проблему на самому початку дослідження, дати таке визначення соціального контролю, яке б виступило б «передрозумінням» до всього тексту і дало б йому предметну визначеність. Читачеві й рецензентові у функції читача приходиться самому ставити питання: а про що власне йдеться у роботі, і крок за кроком, «по крупницям» знаходити на нього відповідь. Певні труднощі виникають у автора завдяки подвійності предмету дослідження: соціальний контроль і правопорядок (саме так у формулюванні об'єкта дослідження) (с. 4 автореферату; с. 30 дисертації). У предметі дослідження сфера уваги звужується до певного аспекту: соціальний контроль як засіб формування правопорядку. Це добре, але не завжди вдається сфокусуватися на цілісному предметі дослідження. Іноді окремі частини цього концептуального «кентавра» – соціальний контроль і правопорядок – починають жити «своїм життям».

3. Перший і другий розділи охоплюють історичний аспект проблеми як розвиток ідей про соціальний контроль і правопорядок, так і їх втілення у правову дійсність, або історію права. Проте перевага надається все ж таки розвитку ідей, а їх суперечливе втілення в дійсність не завжди отримує належного висвітлення. Дуже багато уваги приділяється розвитку понять соціального контролю і правопорядку у тих чи інших культурно-історичних регіонах, наприклад у Стародавньому Китаї, Стародавньому Єгипті. Хотілось би почути від дисертанта, яке методологічне значення мають такі розвідки до предметних результатів дисертації? Тут хотілося б

також вступити у певну наукову полеміку з автором. Поняття «соціальний контроль» сформувалося лише у XIX столітті, тому до цього періоду можна казати лише про передумови формування цього поняття і про явища, які певним чином виконували функцію соціального контролю. Якщо казати про ціннісні засади соціального контролю, то ключовою, якщо не єдиною цінністю як для соціального контролю, так і для правопорядку є цінність саме порядку. Всі інші цінності мають вже факультативний характер. Особливо «сміливим» виглядає висновок пункту 1.1.3 про те, що концептуальними ціннісними основами соціального контролю та правового порядку у Стародавньому Римі, як і в Стародавній Греції слід визнати свободу, рівність і справедливість. Це положення не доже корелює із системою рабства, соціальної ієрархії та жорстоких покарань того часу.

4. Викликають запитання деякі частини тексту щодо належності їх до філософії права, незважаючи на відповідну, тобто філософсько-правову термінологію або формулювання проблематики в назві такого тексту. Наприклад, назву підрозділу 4.1 сформульовано як «Філософсько-правові модуси денотату соціального контролю в доктрині права», втім сам текст є, як мінімум переважно, теоретико-правовим, зважаючи на зміст, застосований методологічний підхід, а також на посилання (коло авторів), до яких звертається дисертант для підтвердження своїх думок (філософи права у явній меншості, включаючи й посилання на текст самого дисертанта). Особливо це стосується частини підрозділу 4.1.2 «Система та сегменти (соціалізаційний, суб'єкт-об'єктний, нормативний, методичний) соціального контролю», яка має ще й відчутні соціологічний або психологічний чи то політологічний аспекти, які б були виправданими, якщо б спиралися на філософсько-правове підґрунтя, а не були якщо не домінуючими, то такими, що обґрунтовуються з теоретико-правових позицій. Тобто, йдеться не про неправильність чи то недостовірність висновків дисертанта, а про їхню формальну відповідність/невідповідність філософсько-правовим дослідженням. Здавалося б, що поясненням цього може бути роз'яснення

методології дослідження, що її надає дисертант в авторефераті (с. 6), та в дисертації (с. 30-31), де про Розділ 4, що ми його розглядаємо, говориться, що там використано «класичний соціологічний підхід, згідно з яким право є явищем динамічного життя, яке покликане забезпечити правопорядок». Але вітчизняне правознавство на сьогодні має досягнення методологічного характеру в аспекті динамічного праворозуміння, і зроблено це саме у філософії права (О. Стовба та ін.), ігнорування чого у філософсько-правовому дослідженні в указаному аспекті однозначно слід визнати недоліком, який потребує не стільки пояснення, скільки найскорішого усунення в наступних публікаціях дисертанта.

5. Проблема соціального контролю стосовно сфери права, або прояв права у функції соціального контролю, значною мірою є проблемою юридичної відповідальності. Приступаючи до знайомства із дисертацією, я сподівався, що враховуючи й значні здобутки наукового консультанта у дослідженні філософсько-правових аспектів юридичної відповідальності, й інтерес самого дисертанта (на рівні кандидатської дисертації) до проблем кримінальної відповідальності, механізму юридичної відповідальності у здійсненні соціального контролю буде приділено значної уваги. І це б посилювало й наукову новизну, й прикладну значимість роботи. Нажаль, цей важливий аспект теми залишився поза увагою дисертанта.

6. Слід визнати, що в дисертації зустрічаються випадки граматичної та технічної недбалості. До першої можна віднести неправильне використання слова «первісний» у висновку 10 (автореферат, с. 23, дисертація, с. 333), яке певною мірою змінює сенс тексту. Правильним тут було б використання слова «первинний». Також на С. 285: читаємо: «На думку М. Цвік, ...», але видатний український теоретик права Марк Веніамінович Цвік був чоловіком, а не жінкою, тобто, треба «На думку М. Цвіка». До «технічного браку» слід віднести такі. До представників примусових концепцій соціального контролю віднесені поряд із М. Вебером Ф. Енгельс і К. Маркс. Але у списку літератури немає праць цих авторів, з

питань права, держави, влади (робота Ф. Енгельса «Людвіг Фейербах...» зовсім іншої спрямованості). Важко погодитись з віднесенням М. Вебера до тих авторів, в яких «не були враховані соціокультурні традиції у забезпеченні порядку» з його дослідженням ролі протестантизму у формуванні капіталізму. Не дуже поважно згадується у списку літератури Г.В.Ф. Гегель (7-й т. 8-ми томного зібрання творів). Немає роботи Е.Ю. Соловйову № 494 у списку літератури з назвою «Философия Канта и современность». Це – колективна монографія, в якій лише певний розділ належить Еріху Юрійовичу.

7. На наш погляд, добрий намір автора використати не тільки класичні, а й некласичні підходи до пізнання правової реальності, приводять його до деякого зловживання (занадто великим захопленням) синергетичним підходом до правопорядку (по приділеній увазі, списку використаної літератури та ін.). Зокрема, у вже згаданому висновку 10 (с. 333-334) абсолютизується розвиток правопорядку через «точки біфуркації». Але які можуть бути закономірності там, де подальший розвиток має непередбачуваний характер.

8. У розділі 5 подано перелік точок зору багатьох авторів на поняття «соціальної» та «правової соціальної» держави, а потім їхнє систематизоване об'єднання у висновках до Розділу. Виникають питання: 1) щодо новизни позиції автора дисертації в цьому надважливому аспекті сучасного державотворення з точки зору заявленої в дослідженні проблематики, пов'язаної з соціальним контролем; 2) щодо становища в нашій країні, особливо після того, як у грудні 2009 року Україна визнана країною з найнижчим рівнем життя в Європі (та найбільшою кількістю людей, які живуть у злиднях), і з того часу становище, як відомо, не змінилося. Іншими словами, йдеться про: а) новизну та б) актуальність результатів дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Висловлені зауваження не перешкоджають позитивному ставленню до виконаної В.В. Налуцишина дослідницької роботи, а здійснений дисертантом

творчий пошук заслуговує на повагу і безумовну підтримку.

Рецензована дисертація дає вирішення наукової проблеми, містить раніше не захищені положення, які є особистими здобутками автора, мають наукову цінність і позитивне значення для подальшого розвитку як філософії права, так і теорії права.

Результати дослідження можуть бути використані у законотворчій сфері, при правореалізації та правозастосуванні, а також у науково-дослідній роботі, навчальному процесі та правовиховній роботі.

Дисертаційні матеріали належним чином оприлюднені в наукових публікаціях і виступах на конференціях.

Зміст дисертації у встановленому ВАК України обсязі відображений в авторефераті.

Вищесказане дозволяє визнати дисертацію «Філософсько-правова парадигма соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку» завершеним самостійним дослідженням, що відповідає вимогам ВАК України до дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, а також «Порядку присудження наукових ступенів» (постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567).

Автор дисертації – Налуцишин Віктор Володимирович на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

[Handwritten signature]

С. І. Максимов

Підпис	<i>Максимов С.І.</i>
Засвідчую	<i>[Signature]</i>
Нач. ВК	<i>[Signature]</i>
	28. 11. 2018 р.